

12

ΓΛΩΣΣΟΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Figura in Praesentia

Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή

Θανάση Νάκα

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Κώστας Ντίνας

Καθηγητής Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής άδειας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Το παρόν βιβλίο εκδόθηκε με δαπάνες και εποπτεία των συντελεστών του και η Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ έχει αναλάβει, κατόπιν συμφωνίας, τη διακίνηση και διάθεσή του.

Εκδόσεις Πατάκη – Θεωρητικές επιστήμες/Γλωσσολογία
Σειρά: Γλωσσολογική Βιβλιοθήκη
Διεύθυνση σειράς: Θανάσης Νάκας

Copyright © 2018: Θανάσης Νάκας,
Τηλ.: 210 9521 366 – Email: anakas@primedu.uoa.gr

Πρώτη έκδοση: Αθήνα, Μάιος 2018

Εκδοτική Παραγωγή: **ΕΠΤΑΛΟΦΟΣ** ΑΒΕΕ

ISBN 978-960-16-7988-4

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 210.52.05.600, 801.100.2665, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΗΜΑ: ΚΟΡΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ - ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ),
570 09 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος του επιμελητή.....	vi
Βιογραφικό σημείωμα – Εργογραφία Θανάση Νάκα	xi
<i>Αργύρης Αρχάκης – Άννα Φτερνιατή – Ανθίπη Δούκα</i> Αναλύοντας κριτικά την ειδησεογραφική αξιολόγηση στον ημερήσιο τύπο	1
<i>Ιωάννης Γαλαντόμος</i> Η θεώρηση του μεταφορικού τρόπου έκφρασης στο πλαίσιο της Γνωστικής Γλωσσολογίας.....	30
<i>Μαρία Γκασούκα</i> Γλώσσα και φύλο: απόπειρες υπέρβασης του γλωσσικού σεξισμού.....	46
<i>Ελένη Γρίβα – Κώστας Ντίνας</i> Στρατηγικές κατανόησης και παραγωγής γραπτού λόγου.....	57
<i>Μαρία Καμηλάκη – Γιώργος Μαρκόπουλος</i> Γλωσσικές αναπαραστάσεις της πολιτικής ταυτότητας	74
<i>Penelope Kambakis Vougiouklis</i> Mathematical models in language learning	93
<i>Αφροδίτη Καποθανάση – Ευγενία Μαγουλά</i> «Φοιτώ στο πανεπιστήμιο κι όλοι με λένε ‘φυτό’»: η αντίληψη του φαινομένου της ομοηχίας από φοιτητές.....	105
<i>Χρυσή Καρατσινίδου</i> «Ο Μεγάλος Χρόνος» και «Η φυλακή της γλώσσας».....	127
<i>Γραμματική Κάρλα</i> Η αυτο-σκηνοθέτηση του ρήτορα στους αυτοκρατορικούς λόγους	134

<i>Γεωργία Κατσούδα</i> Ετυμολογική επανεξέταση προβληματικών περιπτώσεων.....	151
<i>Γεωργία Κατσούδα – Θανάσης Νάκας</i> Σύμφυση και επανετυμολόγηση: νεολογισμών συνέχεια.....	167
<i>Γιώργος Κοτζόγλου</i> Για τον υποτακτικό σύνδεσμο και	197
<i>Δημήτρης Κουτσογιάννης – Ιωάννα Χατζηκυριακού</i> Από τη διδασκαλία της γραμματικής στο παλίμψηστο της διδακτικής πραγματικότητας.....	213
<i>Σταματία Κουτσουλέλου</i> «Αρχικά... στη συνέχεια... επίσης... τέλος»	236
<i>Peter Mackridge</i> Γλωσσικά αδιέξοδα σε φαναριώτικα κείμενα του 18 ^{ου} αιώνα.....	254
<i>Κωνσταντίνος Μαλαφάντης</i> Το «παιδαγωγικό μυθιστόρημα» και η εισδοχή του στη νεοελληνική λογοτεχνική παράδοση	266
<i>Μιχάλης Μερακλής</i> Η Αισθητική και η γλώσσα μας σήμερα.....	285
<i>Γεώργιος Μπαμπινιώτης</i> Ο γλωσσικός και μεταγλωσσικός Κώστας Μόντης.....	295
<i>Σταμάτης Μπουσές</i> Figurae paradoxorum.....	316
<i>Θεόδωρος Νημάς</i> Τουρκικές λέξεις στον προφορικό λόγο των κατοίκων της περιοχής Χασίων Τρικάλων.....	337
<i>Κ. Ντίνας – Α. Στάμου – Ε. Γρίβα – Κ. Μαρωνίτη</i> Τα παιδιά ‘διαβάζουν’ κριτικά τον λόγο της μαζικής κουλτούρας	368
<i>Μαρία Παλαδοπούλου – Ευγενία Παγκουρέλια</i> Η Ρητορική στην εκπαιδευτική πράξη: η επιχειρηματολογία στην ελληνική διαχρονία της.....	388

<i>Περικλής Πολίτης</i>	
«Τη σκότωσα, γιατί την αγαπούσα»:	
ρεπορτάζ εγκλημάτων πάθους στην ελληνική τηλεόραση	405
<i>Θεοδόσης Πολαρινός</i>	
Δύο ανέκδοτες ποιητικές συνθέσεις του Γεωργίου Μαρτινέλη	428
<i>Angela Ralli</i>	
<i>mata-</i> and <i>-orulo</i> : two cases of Greek affixoids.....	449
<i>Μαρίνα Ροδοσθένους - Μπαλάφα</i>	
Θανάσης Βαλτινός, ο επιδέξια ανατρεπτικός χρήστης	
του λόγου και των ειδών του	465
<i>Τριανταφυλλιά Σαραφίδου</i>	
Η ανάλυση του λόγου της <i>Θείας Λειτουργίας</i>	
του Ιωάννου του Χρυσοστόμου	485
<i>Σωκράτης Σκαρτσής</i>	
Η εικονιστική φύση της γλώσσας.....	502
<i>Μανώλης Στεργιούλης</i>	
Οι επιδράσεις της ιδεολογίας του Περικλή στον Ισοκράτη.....	510
<i>Χαράλαμπος Στεργιούλης</i>	
<i>Figurae per transmutationem</i>	526
<i>Σωτηρία Τριαντάρη</i>	
Η ηθική του ρήτορα στον Αριστοτέλη	
και η επικοινωνιακή της διάσταση	547
<i>Νικολέττα Τσιτσανούδη - Μαλλίδη</i>	
Νεολογισμοί της δημόσιας σφαίρας.....	564
<i>Γεώργιος Τσουκνίδας</i>	
Όψεις σχηματικού λόγου σε υμνογραφικά κείμενα	
και στα Διονυσιακά του Νόννου	581
<i>Αναστασία Χριστοφίδου</i>	
Κειμενικά είδη και τρόποι λόγου:	
μια συνολική κειμενογλωσσολογική πρόταση.....	604
<i>Γιούλη Χρονοπούλου</i>	
Έντεχνες και άτεχνες πίστεις στον Ιππόλυτο του Ευριπίδη	625

Πρόλογος του επιμελητή

Αφού επί σαράντα δύο συναπτά χρόνια υπηρέτησε ως γυμνασιακός καθηγητής στη Μέση Εκπαίδευση, ως συντάκτης και διευθυντής ερευνών στο Κέντρο Συντάξεως του Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών και ως καθηγητής γλωσσολογίας στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ο *Θανάσης Νάκας* συνταξιοδοτήθηκε την 31^η Αυγούστου 2016, χωρίς, στην ουσία, να εγκαταλείψει την ενεργό δράση και προσφορά στην παιδεία και την εκπαίδευση του τόπου μας.

Ανταποκρινόμενοι στην επιθυμία συναδέλφων καθηγητών, καθώς και πολλών φίλων, μαθητών και συνεργατών του, στην Ελλάδα και το εξωτερικό, αναλάβαμε την επιμέλεια της έκδοσης αφιερωματικού τόμου όπου συμπεριλαμβάνονται πρωτότυπες ερευνητικές εργασίες που σχετίζονται με τους τομείς των προσωπικών ενδιαφερόντων του τιμωμένου (θεωρητική και εφαρμοσμένη γλωσσολογία, γλωσσική διδασκαλία, φιλολογία, θεωρία της λογοτεχνίας, υφολογία και ρητορική, μεταξύ άλλων).

Ο τίτλος του αφιερωματικού τόμου, *Figura in praesentia* –με τη στενή αλλά και την ευρύτερη έννοια: ‘σχήμα εν παρουσία’, όπως και ‘μορφή/πρόσωπο/φυσιογνωμία εν παρουσία’–, σχετίζεται περισσότερο με τον τομέα στον οποίο ο τιμώμενος δραστηριοποιείται εντονότερα τον τελευταίο καιρό, ιδίως αφότου ίδρυσε το πρώτο, πανελλαδικά, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Ρητορική: Θεωρία και Πράξη».

Στην πρόσκλησή μας ανταποκρίθηκαν, με αξιοσημείωτη προθυμία, σαράντα δύο συνάδελφοι, συνεργάτες και μαθητές του τιμωμένου, αποστέλλοντας συνολικά τριάντα πέντε, ατομικές ή συλλογικές, εργασίες, ως ένδειξη τιμής και αναγνώρισης της προσφοράς του καθηγητή Θανάση Νάκα στον χώρο της γλωσσικής επιστήμης και παιδείας.

Για προφανείς λόγους, στον παρόντα τόμο οι εργασίες κατατάσσονται αλφαβητικά, μολοντί θα μπορούσε κανείς να διακρίνει, χονδρικά, και παρά τις αλληλοεπικαλύψεις, έξι (6) ξεχωριστές θεματικές περιοχές: [i] Αναφορά σε θέματα λογοτεχνίας και σε συγκεκριμένους λογοτέχνες (γίνεται στις μελέτες των Χ. Καρατσινίδου, Κ. Μαλαφάντη, Γ.

Μπαμπινιώτη, Θ. Πυλαρινού, Μ. Ροδοσθένους) · [ii] *Αναφορά σε θέματα γενικά γλώσσας, γλωσσικής χρήσης και/ή συμπεριφοράς* (γίνεται στις μελέτες των Ρ. Mackridge, Μ. Γκασούκα, Μ. Μερρακλή, Σ. Σκαρτοή, Ν. Τσιτσανούδη) · [iii] *Ζητήματα ρητορικής και σχηματικού λόγου* (εξετάζουν οι μελέτες των Ι. Γαλαντόμου, Γ. Κάρλα, Σ. Μπουσέ, Μ. Παπαδοπούλου & Ε. Παγκουρέλια, Μ. Στεργιούλη, Χ. Στεργιούλη, Σ. Τριαντάρη, Γ. Τσουκνίδα, Α. Χρονοπούλου) · [iv] *Ζητήματα Κειμενογλωσσολογίας και Κριτικής Ανάλυσης του Λόγου* (διερευνώνται στις εργασίες των Α. Αρχάκη & Α. Φτερνιάτη & Α. Δούκα, Μ. Καμηλάκη & Γ. Μαρκόπουλου, Κ. Ντίνα & Α. Στάμου & Ε. Γρίβα & Κ. Μαρωνίτη, Π. Πολίτη, Γ. Σαραφίδου, Α. Χριστοφίδου) · [v] *Γλωσσολογικές περιγραφές της Νέας Ελληνικής* (επιχειρούν οι μελέτες των Γ. Κατσούδα, Γ. Κοτζόγλου, Θ. Νημά, Α. Ράλλη) · [vi] *Θέματα Γραμματισμών και Διδακτικής της Γλώσσας* (διερευνούν οι μελέτες των Ε. Γρίβα & Κ. Ντίνα, Π. Καμπάκη-Βουγιουκλή, Α. Καποθανάση & Ε. Μαγουλά, Δ. Κουτσογιάννη & Ι. Χατζηκυριακού, Σ. Κουτσουλέλου).

Η ευρεία θεματική του αφιερωματικού τόμου ανταποκρίνεται στα πλατιά πνευματικά και επιστημονικά, φιλολογικά και γλωσσολογικά, ενδιαφέροντα του Θανάση Νάκα.

Τη φιλολογική του σκευή συμπλήρωσε με τις μελέτες του στη Γαλλία γύρω από το δοκίμιο και το έργο του Michel de Montaigne. Κείμενά του σχετικά με τη σύνδεση του μαθήματος της 'έκθεσης ιδεών' με τη διδασκαλία του δοκιμίου φιλοξενήθηκαν ήδη από την αρχή της γλωσσοεκπαιδευτικής μεταρρύθμισης του 1976 στα σχολικά εγχειρίδια του Γυμνασίου και του Λυκείου που εξέδωσε το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο.

Την ειδικεισή του στη γλωσσολογία ενίσχυσε η εκπόνηση, με υποτροφία του ΙΚΥ, της διδακτορικής του διατριβής, και ιδίως η δεκαοκταετής θητεία του στο Κέντρον Συντάξεως του Λεξικού της Νέας Ελληνικής της Ακαδημίας Αθηνών (σήμερα Κέντρον Ερεύνης των Νεοελληνικών Διαλέκτων και Ιδιωμάτων - ΙΑΝΕ), στην οποία οφείλει μίαν οξυμμένη αίσθηση του λαϊκού λόγου και των εκφραστικών του δυνατοτήτων, φανερή και στις μελέτες του για τις μεταφορές κ.ά. σχήματα λόγου στην προφορική λαϊκή λογοτεχνία.

«Εάν τις μὴ φιλολογῆ, ἀδύνατον νὰ γλωσσολογῆ» υποστήριζε ο Γ.Ν. Χατζιδάκις σε μια εποχή όπου η μελέτη της γλώσσας και η γλωσσική διδασκαλία είχε ως βάση τα γραπτά κείμενα της κλασικής εποχής (αρχαιοελληνικά και λατινικά). Από την εποχή, όμως, που η γλωσσο-

λογία γνώρισε ραγδαία εξέλιξη και από 'θεραπαινίδα της φιλολογίας' (*ancilla philologiae*) αναδείχθηκε σε 'επιστήμη-οδηγό' των ανθρωπιστικών σπουδών, ανατράπηκαν οι ισορροπίες, σε βαθμό που χρειάστηκε η παρέμβαση του Roman Jakobson για ν' αποδειχθούν ως προφανείς αναχρονισμοί, τόσο ο γλωσσολόγος χωρίς αίσθηση του λογοτεχνικά και ρητορικά επεξεργασμένου λόγου, όσο και ο φιλόλογος χωρίς στοιχειώδη γλωσσολογική κατάρτιση. Στην περίπτωση του Θανάση Νάκα έχουμε, για τα ελληνικά δεδομένα και όχι μόνον, έναν ιδεώδη συνδυασμό φιλόλογου και γλωσσολόγου, κατά το πρότυπο του Jakobson. (Μάλιστα, με βάση σειρά δημοσιεύσεων και αναδημοσιεύσεων του, φαίνεται ότι του έχει κατακυρωθεί και η πατρότητα του όρου 'γλωσσοφιλολογικά').

Όλο το έργο του Θανάση Νάκα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον και δείχνει έναν επιστήμονα-ερευνητή με συνέπεια, συνέχεια και σοβαρότητα με ό,τι κι αν έχει καταπιαστεί. Εκείνο, όμως, που προσωπικά θεωρώ ότι κάνει ξεχωριστή την προσφορά του στην καταγραφή της νεοελληνικής γλώσσας, με συχνές-πυκνές διαχρονικές επεκτάσεις, είναι η πολύχρονη, πολύτροπη και τεκμηριωμένη μέσα από παντοειδή κείμενα ενασχόλησή του με τα σχήματα λόγου. Τον έχω ακούσει πολλές φορές να λέει ότι ο Αχιλλέας Τζάρτζανος έκανε την πληρέστερη κωδικοποίηση της νεοελληνικής σύνταξης και στο κεφάλαιο του σχηματικού λόγου μέχρι τη δεκαετία του '50. Από τότε και στο εξής, ο Θανάσης Νάκας ανέλαβε να συνεχίσει και εν πολλοίς να συμπληρώσει την κωδικοποίηση αυτή. Με αυτή την έννοια, πιστεύω ότι δικαιούται στο κεφάλαιο των σχημάτων λόγου να θεωρείται συνεχιστής του μεγάλου Θεσσαλού –Θεσσαλός άλλωστε κι ο ίδιος.

Οπαδός, σε ό,τι αφορά την επιστημονική μέθοδο, του δόγματος 'ανανεωμένη παράδοση', προσπάθησε, στην προσέγγιση των θεμάτων που τον απασχόλησαν, να 'μπολιάσει' την παραδοσιακή γραμματικοσυντακτική θεωρία με ό,τι ουσιαστικά (και όχι απλώς ορολογικά) καινούργιο 'εκόμισαν' οι νεότερες γλωσσολογικές θεωρήσεις. Παράλληλα, στο δημοσιευμένο έργο του, γνωρίζοντας τις ανάγκες της σχολικής τάξης αλλά και αντλώντας εμπειρία από μιαν αδιάκοπη επαφή και επικοινωνία του με τους εκπαιδευτικούς, προσπάθησε να συνδυάσει, με τον καλύτερο δυνατό τρόπο, τη θεωρία με τη διδακτική πράξη. Εξάλλου, για ζητήματα γλωσσικής διδασκαλίας εξέφραζε πάντοτε την άποψή του, συμμετέχοντας σε δημόσιες συζητήσεις ή με παρεμβά-

σεις του μέσω του Εργαστηρίου Εφαρμοσμένης Γλωσσολογίας και Διδακτικής της Νεοελληνικής Γλώσσας το οποίο διηύθυνε.

Αν και απόφοιτος της Φιλοσοφικής Σχολής του ΕΚΠΑ, σε μια εποχή όπου δεν είχε ακόμη λυθεί το γλωσσικό ζήτημα, έγραψε από την αρχή σε μια στέρεη νεοελληνική (δημοτική) γλώσσα, με ουσιαστική και όχι επιδεικτική χρήση λόγιων στοιχείων, φροντίζοντας, όπως συνηθίζει να λέει ο ίδιος, να φέρνει σε σύνθεση και όχι σε σύγκρουση τα δύο γλωσσικά μορφώματα. Βασικό χαρακτηριστικό του γλωσσικού ιδιώματος που χρησιμοποιεί, είναι η απλουστευτική σαφήνεια και ακρίβεια, σε συνδυασμό με μια (συνεπαγόμενη) καλλιπέεια, όποια και αν είναι η δυσκολία ή η πολυπλοκότητα του ειδικού κάθε φορά γλωσσικού θέματος το οποίο πραγματεύεται. Αυτός είναι, προφανώς, και ο λόγος για τον οποίο τα Γλωσσοφιλολογικά Μελετήματα του Νάκα βρήκαν από την αρχή πρόθυμους εκδότες και αναγνώστες όχι μόνο μεταξύ των γλωσσολόγων, ή των φιλόλογων και των εκπαιδευτικών, αλλά και ανθρώπων με ευρύτερα πνευματικά ενδιαφέροντα.

Ως επιστήμονας, ο Θανάσης Νάκας χαρακτηρίζεται για την επιμονή και τον ενθουσιασμό της έρευνας, ως ακαδημαϊκός δάσκαλος για το πάθος αλλά και τη μεταδοτικότητά του, με μιαν αξιοσημείωτη ικανότητα να ανασύρει από το τεράστιο υλικό της έρευνας το/τα πιο κατάλληλο/κατάλληλα παράδειγμα/παραδείγματα. Με σπουδές μουσικής και μιαν όχι τυχαία καλλιτεχνική παιδεία, αλλά και με μιαν ανεπτυγμένη αίσθηση του χιούμορ, προσφέρει απολαυστική παρέα και σε όσους τον συναναστρέφονται. Με όλα αυτά εξηγείται για ποιο λόγο στη μακρά διαδρομή του στον ακαδημαϊκό χώρο έχει δημιουργήσει μια πολυαριθμότετη ομάδα 'ευχαριστημένων' μαθητών και φίλων.

Ως επιμελητής αυτού του αφιερωματικού τόμου, θέλω, αφενός, να ευχαριστήσω όλους τους συναδέλφους που συμμετέχουν με μελέτη τους (είχαμε, άλλωστε, την ευκαιρία να συνεργαστούμε στενά κατά τον χρόνο της προετοιμασίας του τόμου), και, αφετέρου, να ευχηθώ στον εκλεκτό συνάδελφο και φίλο Θανάση Νάκα να συνεχίσει ακμαίος, όπως δείχνει και είναι, την τόσο δημιουργική και παραγωγική προσφορά του, και μάλιστα να δει σύντομα δημοσιευμένο ένα 'έργο ζωής', όπως μου το εκμυστηρεύτηκε, το ετοιμαζόμενο "Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό των Σχημάτων Λόγου".

Κώστας Ντίνας
Πάσχα 2018